

بایستگی‌های اخلاقی زیست‌خانوادگی از منظر امام رضا (ع)

غلامرضا رضوی دوست^۱

سیدمحمدحسین موسوی^۲

ولی‌اله حسومی^۳

جواد شایانقر^۴

چکیده

خانواده به عنوان بنایی مقدس در اسلام مطرح شده است که تربیت صحیح افراد در این محیط از آسیب‌های اجتماعی بسیار زیادی جلوگیری کرده و ضامن سلامت انسان در محیط‌های دیگر، نظیر مدرسه و محیط شغلی خواهد شد. به همین جهت در سیره گهربار ائمه (علیهم‌السلام)، به ویژه در آموزه‌های امام رضا (ع) اعتنای فراوانی به تربیت افراد در این محیط صورت پذیرفته است.

هدف این مقاله پرداختن به بایستگی‌های اخلاقی زیست‌خانوادگی از منظر امام رضا (ع) می‌باشد. این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی با رویکرد قرآنی - روایی، به کنکاش این مهم در دو حوزه شناختی و رفتاری پرداخته است.

۱. عضو هیأت‌علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران. (نویسنده مسؤل)
Email: r.razavi@theo.usb.ac.ir

۲. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران.

۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران.

۴. عضو هیأت‌علمی گروه فقه و مبانی حقوق دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران.

نوع مقاله: پژوهشی تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۳/۹/۱۱ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۳/۱۰/۱۹

در حوزه شناختی به چگونگی ارتباط و تعامل با اعضای خانواده و در حوزه رفتاری آن حضرت (ع) به آموزه‌هایی نظیر: مدیریت امور خانه، انس با افراد خانه و فرزندان، رعایت حق همسر، رفتار شایسته نسبت به خادمان و میهمانان اشاره نموده است.

واژگان کلیدی

اخلاق زیستی، امام رضا (ع)، سیره رضوی، خانواده

مقدمه

خانواده هسته و کانون تربیت انسان می‌باشد. اگر در این نهاد، تربیت به درستی صورت نپذیرد، در حیطه‌های زیستی دیگر انسان نظیر محیط‌های سیاسی و اجتماعی تأثیر منفی خواهد گذاشت.

به همین جهت در احادیث ائمه اطهار (علیهم‌السلام) راهکارهایی اعم از رفتاری، گفتاری و... جهت مستحکم‌شدن هرچه بیشتر این بنیان بیان شده است. در سیره تربیتی امام رضا (ع) نیز احادیث فراوانی در زمینه تربیت خانوادگی، به ویژه نحوه ارتباط افراد خانواده با یکدیگر ذکر شده است. با توجه به اهمیت این موضوع نوشتار حاضر درصدد پاسخگویی به این سؤالات می‌باشد:

۱- در حوزه شناختی، امام رضا (ع) چه شاخصه‌هایی را برای زیست خانواده بیان فرموده‌اند؟

۲- اخلاق زیست رفتاری امام رضا (ع) در خانواده چگونه می‌باشد؟

در مورد سؤال اول فرض اینست که امام (ع) به مواردی نظیر نیکی در دوران حیات پدر و مادر و شناخت رفتار با همسر و... اشاره نموده‌اند. در مورد سؤال دوم فرض بر اینست امام رضا (ع) به مواردی نظیر رعایت ادب و احترام افراد و جلوگیری از اسراف و... اشاره نموده‌اند.

الف - پیشینه بحث

اگرچه تاکنون به طور مستقل، مقاله‌ای در زمینه چگونگی زیست خانوادگی از منظر امام رضا (ع) مشاهده نشد؛ از مقالاتی که به صورت جزئی و گذرا به گوشه‌ای از زندگانی حضرت اشاره نموده‌اند می‌توان به دو مقاله: «نگاهی به شیوه زندگی و

سلوک دینی امام رضا (ع)» (محمدزاده، ۱۳۹۳ ش.) و «سبک زندگی اخلاقی و سیاسی امام رضا (ع)» (نوایی، ۱۳۹۲ ش.) اشاره نمود؛ از جمله کتب و منابعی که به صورت کلی به بیان سفارشات گرانقدر امام (ع) پرداخته‌اند، می‌توان به کتب «مسند الإمام الرضا (علیه‌السلام)» (عطاردی، ۱۴۰۶ ق.) و «فقه الرضا (علیه‌السلام)» (قمی، ۱۴۰۶ ق.) اشاره کرد. منبع اول، اکثر روایات و منبع دوم اکثر احادیث فقهی امام (ع) را گردآوری نموده‌اند. در نوشتار حاضر نگارندگان برآنند تا با واکاوی روایات آن حضرت در زمینه بایسته‌های زیست اخلاقی، ضمن بیان نگرش این بزرگوار در این زمینه، برنامه و طرح جامعی جهت استفاده افراد ارائه دهند.

۱- آموزه‌های شناختی زیست اخلاقی خانواده از منظر امام رضا (ع)

خانواده از منظر اسلام از ارزش و اهمیت خاصی برخوردار است و در روایات متعدد بر پیوند هرچه عمیق‌تر روابط خانوادگی تأکید شده است. تا جایی که رسول مکرم اسلام حضرت محمد بن عبدالله (ص) می‌فرمایند: «در اسلام هیچ بنایی پیش خداوند محبوب‌تر و ارزشمندتر از بنیان ازدواج (بنیان تشکیل خانواده) نیست.» (صدوق، ۱۴۱۸ ق.، ص ۲۵۷)

و در فرازی دیگر آن حضرت (ص) می‌فرمایند: «بهترین شما کسانی هستند که برای خانواده خود بهترین باشند و من برای خانواده خودم بهترین شما هستم.» (طبرسی، ۱۳۹۲ ش.، ص ۲۱۶؛ طریحی، ۱۳۷۵ ش.، ج ۳، ص ۲۹۴)

در فرهنگ کریمه رضوی که رهرو به حق جد مطهرش می‌باشد، اخلاق چگونه زیستن با خانواده از جایگاه رفیعی برخوردار می‌باشد که به طور خلاصه برخی از آن بیان می‌شود:

۱-۱- شناخت چگونگی رفتار با والدین: رفتار پسندیده، احسان و نیکی به والدین یکی از مهم‌ترین تکالیف الهی می‌باشد تا جایی که قرآن چندین مرتبه به

آن تأکید نموده است (انعام: ۵۱؛ بقره: ۸۵؛ نساء: ۳۶؛ اسراء: ۲۳؛ احقاف: ۱۵) و اطاعت از والدین را قرآن کریم در راستای اطاعت از خداوند مطرح فرموده است، اما تا جایی که خلاف دستور خداوند نباشد و منجر به شرک نشود. (عنکبوت: ۸؛ لقمان: ۱۵)

جایگاه محوری پدر در خانواده قابل تردید نیست، به گونه‌ای تصمیمات وی فصل الخطاب تلقی می‌گردد. بدین جهت حضرت رضا (ع) در رابطه با پدر سفارش نموده و می‌فرمایند: «بر تو باد به فرمانبرداری از پدر و نیکی به وی و فروتنی و خاکساری در برابر او.» (قمی، ۱۴۰۶ ق، ص ۳۳۴) در آموزه‌های رضوی از نقش مادر با عنوان (لازم‌ترین حقوق) یاد شده است. (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۵، ص ۱۸۰)

اخلاق رفتار با والدین در سیره مطهر امام ابی الحسن الرضا (ع) برگرفته از فرمایشات الهی در آیات قرآن کریم می‌باشد که به پاره‌ای از آن اشاره می‌شود:

۱-۱-۱- نیکی در دوران حیات پدر و مادر: نیکی به پدر و مادر از واجبات الهی می‌باشد. امام رضا (ع) در حدیثی می‌فرمایند: «در دنیا به نیکوترین وجه با آنان رفتار نمایید.» (قمی، ۱۴۰۶ ق، ص ۳۳۴) این احسان از نگاه اسلام حتی شامل پدر و مادر مشرک هم می‌شود. امام رضا (ع) در این زمینه می‌فرمایند: «نیکی و احسان به پدر و مادر واجب و لازم است، اگرچه کافر باشند.» (صدوق، ۱۴۰۴ ق، ج ۲ ص ۱۲۴؛ حائری، ۱۳۸۵ ش، ج ۲، ص ۳۷۲)

ناگفته نماند که در اینجا بحث از اکرام و نیکی به والدین مطرح شد، اما در بحث اطاعت باید دقت نمود که زمانی که والدین دستوری خلاف دستور خداوند صادر نمایند، نباید از آنان اطاعت نمود که در مبحث نافرمانی والدین مطرح خواهد شد.

۱-۱-۲- نیکی به پدر و مادر پس از حیات: نیکی به پدر و مادر به دوران حیات آنان محدود نمی‌شود، بلکه بعد از مرگ نیز بر فرزند لازم است به آنان نیکی نموده

و در حق آنان دعا کند. از امام رضا (ع) در حدیث گهرباری روایت شده: «هرکس در حیات پدرش به او نیکی کند، ولی پس از وفاتش برای او دعا نکند خدا او را «قاطع رحم» نام می‌نهد.» (قمی، ۱۴۰۶ ق، ص ۳۳۴)

۳-۱-۱- نافرمانی والدین یعنی نافرمانی خدا: نافرمانی والدین که در معارف دینی از آن به عنوان عاق والدین یاد می‌شود در آموزه‌های دینی حرام اعلام شده است. امام رضا (ع) در حرمت نافرمانی والدین می‌فرماید: «خداوند نافرمانی پدر و مادر را به این دلیل حرام کرد که نافرمانی آنان بیرون رفتن از اطاعت خداوند محسوب می‌شود.» (صدوق، ۱۳۸۶ ق، ج ۲، ص ۴۷۹؛ نجفی، ۱۴۲۳ ق، ج ۲، ص ۲۲۸)

البته در آموزه‌های معرفتی رضوی آمده است: «هنگامی که پدر و مادر دستوری بدهند که خلاف دستورات الهی باشد - معصیت خداوند باشد - نباید از آنان اطاعت نمود. همچنین هرگاه غیر پدر و مادر دستوری صادر شد که خلاف دستور خداوند است نباید اطاعت نمود، (عاملی، ۱۴۱۴ ق، ج ۱۶، ص ۱۵۵؛ محمدی ری شهری، ۱۳۷۵ ش، ج ۴، ص ۳۶۷) چراکه هیچ مخلوقی زمانی که اطاعتش برخلاف دستورات خداوند باشد نباید اطاعت شود: «با معصیت، خداوند اطاعت نمی‌شود.» (نجفی اصفهانی، ۱۴۱۳ ق، ص ۳۹۴؛ طباطبائی حائری، بی تا، ص ۳۱)

از مجموع این معارف این‌گونه استنباط می‌شود که هر روش و هر تفکری که در آن معصیت خداوند صورت گیرد، مسیر و روش و صراط مستقیم الی الله نخواهد بود، لذا آنکه با ترک نماز یا ظلم به مردم - حق الناس - و یا ترک واجبی از واجبات الهی یا قلع و قمع کردن انسان‌های بی‌گناه، خیال می‌کند در مسیر قرآن و خداوند گام می‌نهد، جز در گمراهی و مسیر شیطان نمی‌باشد.

۲-۱- شناخت چگونگی برخورد با اعضای خانواده: دین اسلام وظایفی را در خانواده‌ای که انسان آن را سرپرستی می‌کند، برای سرپرست خانواده و سایر

اعضای خانواده قرار داده است، که به بخشی از آنکه الهام گرفته از سیره رضوی می باشد، اشاره می نمایم:

۱-۲-۱- شناخت رفتار با همسر: یکی از الطاف الهی به انسان ها آرامشی است که خداوند در پرتو زندگی زناشویی با همسر قرار داده است که از طرفی باعث وابستگی عاطفی زن و مرد شده و از طرف دیگر موجب سرور و شادمانی آنان خواهد بود. در نوع برخورد و رابطه بین زن و مرد، موارد زیادی در احادیث اهل بیت (علیهم السلام) بیان شده است.

۱-۲-۲- آراستگی برای همسر: در سخنی گرانبها حضرت این گونه از بی حیایی و بی عفتی زنان بنی اسرائیل خبر می دهند که «زنان بنی اسرائیل از عفت و پاکی دست برداشتند جز آنکه (این مسأله هیچ سببی نداشت جز این که) شوهرانشان خود را نمی آراستند، سپس افزودند: زن نیز از مرد همان را انتظار دارد که مرد از او انتظار دارد.» (طبرسی، ۱۳۹۲ ش، ص ۸۱)

۱-۲-۳- خوش خلقی با همسر و خانواده: تأکید و توصیه حضرت بر رفتاری صحیح و نیکو نسبت به خانواده تا جایی است که می فرمایند: «در قیامت کسی به من نزدیک تر است که در دنیا خوش خلق تر و نسبت به خانواده خود نیکوکارتر باشد.» (علامه مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۶۸، ص ۳۸۷) از این روایت این نکته برداشت می شود که خوش خلقی علاوه بر آثار پسندیده در دنیا، باعث تقرب به امام (ع) در آخرت نیز می گردد.

۱-۲-۴- وابستگی زن به شوهر: از فرمایشات امام رضا (ع) که از حادثه ای تاریخی از جنگ احد از زبان رسول خدا (ص) گزارش می فرمایند، برمی آید که زن علاقه و وابستگی خاصی به شوهر دارد؛ حضرت (ع) این گونه می فرمایند: بعد از جنگ احد رسول خدا (ص) به بنت جحش فرمودند: «دایی تو، حمزه، کشته شد»

وی کلمه استرجاع بر زبان جاری کرد و گفت: «او را در راه خدا حساب می‌کنم» بار دیگر فرمودند: «برادرت کشته شد» باز استرجاع گفت و اظهار کرد: «او را به حساب خدا می‌گذارم» مرتبه سوم فرمودند: «شوهرت کشته شد» در این هنگام بنت جحش دست خود را روی سرش گذاشت و گریه کرد. آنگاه حضرت فرمودند: «ما يعدل الزوج عند المرأة شيء؛ هیچ‌کس در نزد زن به اندازه شوهر اهمیت ندارد.» (عطاردی، ۱۴۰۶ ق، ج ۲، ص ۲۵۵؛ حویزی، ۱۴۱۲ ق، ج ۴، ص ۱۷۴؛ مکارم شیرازی، بی تا، ج ۱۲، ص ۵۰۹) درسی که از این واقعه می‌توان گرفت این است که اولاً آقایان نباید از بار سنگین زندگی در خدمات‌دهی و... شانه خالی نمایند، چراکه جای شوهر را برای خانم هیچ‌کس پر نخواهد کرد؛ ثانیاً خانم‌ها دقت نمایند که هیچ‌کس را بر شوهر خودشان ترجیح ندهند.

۵-۲-۱- رضایت همسر و امانت‌داری او در اموال: در فرمایش دیگر حضرت (ع) علاوه بر تأکید به این‌که برترین سود از آن شخصی است که همسری داشته باشد که از او راضی باشد، بر حفظ امانت‌داری زن در خانه اشاره نموده و می‌فرمایند: «هیچ فایده‌ای به مردی نمی‌رسد بهتر از این‌که برای او بانویی باشد که نگاه کردن به او موجب سرور و شادمانی همسر بوده و در غیاب شوهر امانت‌دار و حافظ حریم خویش و خانواده و اموال شوهر باشد.» (مجلسی، ۱۴۰۸ ق، ج ۲۰، ص ۱۵) بنابراین امانت‌داری زوجه در غیاب شوهر در کلیه امور مالی و غیر مالی از ملزومات زندگی مشترک است، زیرا مطابق احکام فقهی اسلام، هرچند نفقه زن بر شوهر واجب است، اما در اکثر اموال (به خصوص اموال مصرف‌نشده) زن فقط حق انتفاع دارد، فلذا چه در حضور و چه در غیاب شوهر می‌بایست مستودع اموال شوهر باشد.

۶-۲-۱- توجه به رفاه خانواده: آسایش و رفاه هرچه بیشتر در خانواده، مورد تأکید قرآن و بزرگان دین می‌باشد. رسول گرامی اسلام (ص) در این باره می‌فرمایند:

«هر معروفی صدقه به شمار می‌آید و هر آنچه را که مؤمن برای خود و خانواده و همسرش هزینه کند و نیز هر آنچه با آن آبروی خودش را حفظ کند برایش صدقه نوشته می‌شود.» (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۱۵، ص ۲۶۷)

یکی دیگر از توصیه‌های امام رضا (ع) گشایش و رفاه نسبت به خانواده در صورت تمکن مالی سرپرست خانواده می‌باشد؛ به عنوان نمونه می‌فرمایند: «افرادی که توانایی لازم را دارند، باید بر زن و فرزند خود توسعه و گشایش دهند.» (صدوق، بی تا، ج ۲، ص ۶۸؛ عطاردی، ۱۴۰۶ ق، ج ۲، ص ۲۰۸)

و همچنین فرمودند: «کسی که به بازار رود و تحفه‌ای بخرد و آن را برای خانواده خویش ببرد، مانند کسی است که صدقه‌ای را به سوی نیازمندان می‌برد.» (صدوق، ۱۳۷۶ ش، ص ۵۷۷)

در همین راستا امام رضا (ع) هزینه‌کردن روزی حلال جهت خانواده را، معادل جهاد در راه خدا معرفی می‌فرمایند: «هرکس روزی را از راه حلالش بجوید و برای خود و خانواده‌اش هزینه کند، همانند مجاهد در راه خداست.» (حمیری، بی تا، ص ۳۴۰) بلکه بالاتر از مجاهد، چراکه حضرت در فراز دیگری فرمودند: «آن کس که کار بیشتری می‌کند تا درآمدش برای خود و کسانش بسنده باشد، در نزد خدا پاداشی بزرگ‌تر از پاداش مجاهد فی سبیل الله دارد.» (حکیمی، ۱۳۷۳ ش، ج ۵، ص ۴۳۷) نکته مهم این‌که بنابر احکام فقهی، تکسب و طلب روزی حلال به مقداری که برای تأمین نیازهای خود و افراد واجب‌النفقه در حد معمول لازم است، امری واجب و بیشتر از آن، جهت رفاه و آسایش بیشتر، مستحب است که البته استحباب آن تا جایی است که باعث غفلت از دیگر شئون زندگی نگردد. بنابراین افراط و زیاده‌روی در این امر مذموم می‌باشد.

۷-۲-۱- شناخت چگونگی رفتار با فرزند: در آموزه‌های رضوی نسبت به حقوق فرزندان بر والدین موارد متعددی اشاره شده است به عنوان نمونه: گفتن اذان و

اقامه در گوش فرزند، (بروجردی، ۱۴۱۲ ق، ج ۲۱، ص ۳۵۰) برداشتن کام نوزاد با آب فرات، (قمی، ۱۴۰۶ ق، ص ۲۳۹) عقیقه، (مروارید، ۱۴۱۰ ق، ج ۱۸، ص ۷) ختنه کردن، (قمی، ۱۴۰۶ ق، ص ۲۳۹) سلام به فرزندان، (بحرانی، ۱۴۱۱ ق، ج ۱، ص ۲۱۵؛ طباطبائی، ۱۳۷۰ ش، ص ۴۲) نام‌گذاری مناسب، (قمی، ۱۴۰۶ ق، ص ۲۳۹) تکریم فرزندان، (ابن ابی‌المهجور، ۱۴۰۳ ق، ج ۱، ص ۲۵۶؛ پاینده، ۱۳۸۲ ش، ص ۲۳۹)

۸-۲-۱- شناخت چگونگی برخورد با برادر بزرگ‌تر: برادر بزرگ‌تر در آموزه‌های دینی جایگاه ویژه‌ای دارد، چراکه اکرام و احترام او در راستای نیکی به پدر مطرح شده است. حضرت رضا (ع) می‌فرماید: «معلم خیر و برادر بزرگ‌تر در حکم پدر است.» (قمی، ۱۴۰۶ ق، ص ۲۳۹) همچنین: «و الاخُ الاکبر بمنزله الاب؛ برادر بزرگ‌تر به منزله پدر است.» (فاضل هندی، ۱۴۲۰ ق، ج ۷، ص ۱۴؛ جواهری، ۱۳۶۶ ش، ج ۲۹، ص ۲۳۰؛ انصاری، ۱۴۱۵ ق، ص ۱۶۵؛ خوانساری، ۱۴۰۵ ق، ج ۴، ص ۱۷۶؛ حرّانی، ۱۴۰۴ ق، ص ۴۴۲؛ طوسی، ۱۳۶۵ ق، ج ۷، ص ۳۹۳؛ طوسی، ۱۳۹۰ ق، ج ۳، ص ۲۴۰؛ نمازی شاهرودی، ۱۴۱۸ ق، ج ۱، ص ۷۴)

در این روایت نورانی آمده است که برادر بزرگ‌تر به منزله پدر (جانشین پدر) می‌باشد، لذا نیکی و احسان به او در مرتبه نیکی به والدین می‌باشد.

۳-۱- شناخت نظام مدیریتی در خانه: تدبیر صحیح زندگی و آشنایی با سبک مدیریت اسلامی در خانه را می‌توان از فرمایشات حضرت رضا (ع) این‌گونه برداشت نمود:

۱-۳-۱- مدیریت زندگی و حسن تدبیر: جهت مدیریت بهتر زندگی و برنامه‌ریزی و نظم لازم برای زندگی، حضرت برنامه چهارگانه‌ای را برای برنامه‌های زندگی ارائه نموده و می‌فرماید: «کوشش کنید اوقات شما چهار بخش باشد:

- «ساعتی برای مناجات با خدا.» (جعفری، ۱۳۷۶ ش، ج ۲۴، ص ۳۷۱)

- «و ساعتی برای کار زندگانی.» (جعفری، ۱۳۷۶ ش، ج ۲۴، ص ۳۷۱)

- «و ساعتی برای معاشرت با برادران دینی و کسانی که قابل اعتمادند تا عیب‌های شما را به شما بفهمانند و در درون با شما پاکدل و یکرنگ باشند.» (جعفری، ۱۳۷۶ ش، ج ۲۴، ص ۳۷۱)

- «و ساعتی را اختصاص دهید تا در آن از لذت‌های غیر حرام خلوت نموده و به وسیله این ساعت، برای انجام دادن امور آن سه ساعت دیگر، توانایی یابید.» (جعفری، ۱۳۷۶ ش، ج ۲۴، ص ۳۷۱؛ قمی، ۱۴۰۶ ق، ص ۳۳۷)

بنابراین مدیریت صحیح زندگی در گرو این است که انسان برای تمام لحظات زندگی خود و خانواده‌اش برنامه جامعی داشته باشد، همانگونه که حضرت (ع) به آن اشاره نموده‌اند. مستفاد از حدیث شریف این‌که: هرچند انجام امور چهارگانه مذکور از لوازم ضروری زندگی صحیح و دینی است، اما افراط و تفریط در هر کدامشان امری ناپسند و مذموم است، به دیگر بیان، زمانی فرد به سعادت و رستگاری مقصود خواهد رسید که در این موارد حد تعادل را حفظ نموده و دچار اسراف و تندروی در برخی نگردد. از باب نمونه از آنجایی که تفریحات ناسالم و خلاف شرع و قانون خشم خداوند را در پی خواهد داشت، حضرت نسبت به تفریحات غیر دینی هشدار داده و گوشزد می‌نمایند که: «مراقبت کنید که در این کار - بهره‌گیری از تفریح - به مردانگی و شرافتتان آسیب نرسد و دچار اسراف و تندروی نشوید.» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۷۵، ص ۳۲۱)

۲-۳-۱- توجه به امور مالی: در آموزه‌های رضوی این نکته مورد اهمیت است که در صورت عدم توجه و توسعه به امور مالی خانواده، مشکلات زیادی به وجود خواهد آمد، در این باره حضرت (ع) می‌فرمایند: «بر مرد پسندیده است که از حیث مالی به خانواده خود توجه بیشتر نموده تا آنان آرزوی مرگ او را ننمایند.» (کاشانی، ۱۴۰۹ ق، ج ۱۰، ص ۴۳۶)

آنچه حائز اهمیت است این که مرد باید در توسعه امور رفاهی و مالی خانواده تلاش نماید و در خرج و مخارج امور مالی در خانه سخت‌گیری و خرده‌گیری ننماید که این امر باعث محبوبیت مرد که جایگاه اقتدار در محیط خانه را داراست می‌گردد.

۳-۳-۱- قناعت در خرج خانواده: همانگونه که در دین اسلام توصیه به توسعه در امور مالی خانه شده است، در همین راستا یکی از امور پسندیده در دین قناعت بیان گردیده که در سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) نیز به آن سفارش شده است. امام رضا (ع) ضمن بیان کراهت و ناپسندی اسراف و اقتار (صدوق، ۱۳۶۲ ش، صص ۵-۵۴) یکی از فلسفه‌های قناعت را این‌گونه بیان می‌فرماید: «هرکس از خداوند به روزی اندک قناعت کند، پروردگار به عمل قلیل از او راضی می‌شود.» (کلینی، ۱۳۶۵ ش، ج ۲، ص ۱۳۸)

۴-۳-۱- وام‌گرفتن جهت هزینه خانواده: قرض‌گرفتن گرچه در دین کراهت دارد، اما در برخی روایات توصیه به قرض‌گرفتن در منابع اسلامی وارد شده است. به عنوان نمونه می‌توان به یکی از فرمایشات امام رضا (ع) اشاره نمود: چون آنگاه که سخن از تنگدستی مرد در خانه مطرح می‌شود حضرت دستور به گرفتن قرض می‌نمایند و می‌فرمایند: «اگر مردی دچار تنگدستی شد، به ضمانت خدا و پیامبرش به میزان غذای مورد نیاز خانواده‌اش وام بگیرد و اگر پیش از بازپرداخت وام خود وفات یافت، بر عهده پیشوای مسلمانان است که وام وی را بپردازد.» (راوندی، ۱۴۰۵ ق، ج ۱، ص ۳۸۰؛ حر عاملی، ۱۴۱۲ ق، ج ۶، ص ۲۱۸؛ مجلسی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱۹، ص ۴۴) نکاتی از این روایت برداشت می‌شود: اولاً علاوه بر این که وام‌گرفتن جهت مایحتاج ضروری زندگی توصیه شده است، بازپرداخت آن نیز توسط خداوند و رسولش ضمانت شده است؛ دوماً این که قرض‌گرفتن بیش از حد نیاز مورد نکوهش می‌باشد؛ سوماً یکی از وظایف حکومت اسلامی پرداخت دین متوفی مفلس است.

۴-۱- شناخت آداب زیست خانوادگی با دوستان و هم‌کیشان: از آموزه‌های رضوی در اخلاق زیست خانوادگی نسبت به دوستان و هم‌کیشان نیز سفارشات گهرباری بیان شده است؛ از جمله به زیارت و عیادت یکدیگر رفتن و عدم مجادله با یکدیگر و عدم خشمگین ساختن یکدیگر. حضرت رضا (ع) در روایت گهرباری به عبدالعظیم حسنی که از یاران با وفای آن امام همام (ع) بود، این‌گونه سفارش می‌فرماید: «ای عبدالعظیم از طرف من به دوستانم سلام برسان و به آن‌ها بگو: شیطان را بر خود مسلط نکنند و ایشان را دستور بده به راستگویی و امانت‌داری، و امر کن که سکوت را پیشه خود سازند و از مجادله با یکدیگر خودداری کنند، با روی خوش یکدیگر را ملاقات کنند و به زیارت هم بروند که همانا این عمل باعث تقرب به من می‌باشد. درنده خویی نداشته باشند که بخواهند یکدیگر را پاره کنند، زیرا من قسم یاد کرده‌ام که هر که چنین کند و یکی از دوستان مرا خشمگین سازد، از خدا بخواهم که او را در دنیا به عذاب سختی گرفتار کند و در آخرت از گروه زیان‌کاران باشد.» (نوری، ۱۴۰۸ ق، ج ۹، ص ۱۰۲؛ مفید، ۱۴۱۳ ق، ص ۲۴۷؛ قمی، ۱۴۱۷ ق، ص ۳۲۲)

ب - دعوت دوستان

یکی از نکات قابل توجه در سیره امام رضا (ع) چگونگی ارتباط ایشان با دوستانشان می‌باشد، به عنوان نمونه سلیمان جعفری از آن حضرت نقل می‌کند: برای برخی کارها خدمت امام بودم، چون کارم انجام شد، خواستم مرخص شوم، امام فرمودند: «امشب نزد ما بمان» همراه امام به خانه ایشان رفتم. (صدوق، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۲۱۳)

۱- آموزه‌های رفتاری در زیست خانوادگی حضرت رضا (ع)

در بخش دوم این نوشتار به بررسی بایستگی‌های اخلاقی زیست خانوادگی امام رضا (ع) در حوزه رفتار ایشان با اعضای خانواده پرداخته می‌شود. در این خصوص، برخی از آموزه‌های رفتاری ایشان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۱-۱- مدیریت امور خانه: توجه به مدیریت امورخانه یکی دیگر از اخلاقیات

حضرت رضا (ع) می‌باشد که به مواردی از آن اشاره می‌نماییم.

۱-۱-۱- جلوگیری از اسراف: اسراف در تعالیم دینی از گناهان کبیره می‌باشد و در قرآن کریم چندین مرتبه بر پرهیز از اسراف تأکید شده است تا جایی که در آیات قرآن اسراف کاران برادران شیطان معرفی شده‌اند. (اسراء: ۲۷)

در سیره حضرت رضا (ع) جهت عدم اسراف در خانه نظارت لازم در این زمینه خود از طرف حضرت (ع) صورت می‌پذیرد؛ یاسر خادم حضرت (ع) نقل می‌کند: غلامان روزی میوه خورده بودند، اما بدون این که آن‌ها را کامل بخورند دور انداخته بودند، امام رضا (ع) به آنان فرمودند: «سبحان الله، اگر شما از آن بی‌نیازید کسانی هستند که به آن محتاجند؛ آن را به کسی بدهید که به آن نیازمند است.» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۹، ص ۱۰۲؛ حر عاملی، ۱۴۱۴ ق، ج ۲، ص ۳۷۳) بنابراین اگر در خانه نظارت بر اعضای خانه باشد تا این که اسراف صورت نپذیرد بسیاری از مشکلات اقتصادی خانواده و در نتیجه جامعه رفع خواهد شد.

۱-۱-۲- خانه وسیع: منزل وسیع جهت رفاه هرچه بیشتر خانواده از مواردی است که در احادیث بر آن تأکید شده است و در برخی روایات نشانه خوشبختی انسان بیان گردیده است.

امام رضا (ع) نیز بر وسیع بودن منزل جهت رفاه هرچه بیشتر خانواده تأکید نموده و می‌فرمایند: «از نشانه‌های خوشبختی در دنیا خانه بزرگ و دوستان زیاد

می‌باشد.» (مجلسی اول، بی تا، ج ۷، ص ۶۶۵) همچنین ایشان زندگی کردن در خانه تنگ و کوچک را در صورت داشتن تمکن مالی و امکان تهیه مسکن وسیع، نشانه نادانی می‌دانند. (شاکری، ۱۴۱۸ ق، ج ۱۲، ص ۳۸۸) بنابراین یکی از مواردی که مرد به عنوان سرپرست و پرداخت‌کننده نفقه خانواده می‌بایست به آن توجه داشته باشد تهیه مسکن مناسب، وسیع و در شأن خانواده است که البته حد آن تا جایی است که در این امر به مشقت و سختی نیفتد.

۱-۲- آموزه‌های رفتار فردی در خانواده: در زمینه رفتار فردی موارد ذیل

را می‌توان از سیره عملی آن حضرت بدست آورد:

۱-۲-۱- مسؤولیت‌پذیری: مسؤولیت‌پذیری یکی از صفات خوب انسانی می‌باشد؛ در روایات تأکید زیادی بر این که انسان باید مسؤولیت‌پذیر باشد، شده است. در رفتار حضرت رضا (ع) می‌بینیم با توجه به این که پدر بزرگوارشان، آقا موسی بن جعفر (ع) مدت طولانی از دوران حیات خود را در زندان به سر می‌بردند؛ وجود نازنین امام رضا (ع) در غیاب پدر سرپرستی خانواده را بر عهده داشتند، که نشان از مسؤولیت‌پذیری ایشان می‌باشد.^۱

۱-۲-۲- رعایت ادب و احترام افراد: یکی از آدابی که اعضای خانواده بایستی آن را رعایت کنند، احترام متقابل به همدیگر است که یکی از ابعاد آن نرم‌خویی در گفتار می‌باشد، در سیره رفتاری حضرت آمده است: «هیچ‌کس در خانه حضرت صدایش را بلند نمی‌کرد، هرکس که بود [تمامی کسانی که در خانه بودند] و حضرت همیشه با مردم به نرمی و آهسته و شمرده سخن می‌گفتند.» (شیخ صدوق، ۱۴۰۴ ق، ج ۲، ص ۱۹۳) حسن خلق و مهربانی بین اعضای خانواده از طرفی باعث افزایش صمیمیت بین آنها شده و از طرفی دیگر زمینه‌ساز رفع تخاصمات احتمالی خواهد بود و البته نکته قابل تأمل این که مطابق آموزه‌های وحیانی دین اسلام،

برای این امر حدودی وجود دارد که یکی از آن حدود اینست که اگر یکی از افراد خانواده مرتکب عملی ناپسند شد، نباید با نرم‌خویی و بی‌تفاوتی نسبت به او، بر عملش صحنه گذارد.

۳-۲-۱- رعایت آداب سفره: یکی از رفتارهای زیستی امام رضا (ع) رعایت ادب و احترام سفره و آداب تناول طعام می‌باشد. ایشان در این مورد به مواردی به این شرح اشاره می‌فرمایند: شروع غذا خوردن با نام خدا، انتخاب غذای سبک، پرهیز از تناول قبل از احساس سیری، سازگاری نوع غذا با معده و جسم، نهی از برخاستن حین غذا خوردن، تناسب نوع غذا با فصول مختلف سال، (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۹، ص ۱۰۲) تناول سبزی، (طبرسی، ۱۳۹۲ ش، ص ۱۷۶) استراحت کوتاه بعد از صرف غذا (محمدی ری شهری، ۱۳۲۵ ق، ص ۴۰۰) و توصیه به شام خوردن. (شیر، ۱۴۲۸ ق، ص ۱۰۱)

۳-۱- آموزه‌های رفتاری اعضای خانواده: از رفتار حضرت رضا (ع) نسبت به اعضای خانواده درس‌های فراوانی می‌توان گرفت که به برخی از آن‌ها در ذیل اشاره می‌شود.

۱-۳-۱- رعایت حق همسر: دین مبین اسلام همانطور که به زن سفارش به آرایش برای همسرش نموده است، همان‌گونه به مرد نیز به خودآرایی و آرایش در مقابل همسرش توصیه فرموده است. در آموزه‌های رضوی این چنین می‌خوانیم: ابن جهم می‌گوید: نزد امام رضا (ع) رفتم، دیدم آن حضرت (ع) موهایشان را خضاب (حنا) کرده‌اند، با تعجب گفتم فدایتان شوم موهایتان را رنگ زده‌اید؟ حضرت جواب فرمودند: آراستگی مردان از جمله مواردی است که بر عفت زنان می‌افزاید؛ زنانی که پاکدامنی را ترک کردند، به این دلیل است که شوهرانشان خودآرایی را ترک کرده‌اند. در ادامه روایت، حضرت تأکید بیشتری نموده می‌فرمایند:

«ولقد ترک النساء العفه بترک ازواجهن التهیئه؛ زنان عفت را کنار می‌گذارند هنگامی که مردانشان آراستگی را ترک کنند.» (عطاردی، ۱۴۰۶ ق، ج ۲، صص ۱-۳۷۰؛ کاشانی، بی تا، ج ۱، ص ۳۱۳)

۲-۳-۱- انس با افراد خانه و فرزندان: انس، محبت، صمیمیت و همکاری با اعضای خانه و فرزندان در سبک زندگی امام رضا (ع) از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که به مواردی از آن می‌پردازیم:

- احترام به فرزند: صدازدن با کنیه فرزند جهت احترام بیشتر در میان عرب زبانان امری رایج می‌باشد، لذا حضرت رضا (ع) برای صدازدن امام جواد (ع) به جهت تعظیم و اکرام هرچه بیشتر از کنیه ابوجعفر استفاده می‌فرمودند. (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۹، ص ۱۲)

- فرزند دوستی: یکی از یاران حضرت (ع) که شاهد محبت و علاقه حضرت به کودکان است به حضرت عرض می‌کند: دعا بفرمایید خداوند به شما فرزندی عطا فرماید؛ حضرت فرمودند که خداوند به من فرزند پسری خواهد داد که وارث من می‌شود.^۲ از این روایت به دست می‌آید که حضرت (ع) آنقدر کودکان را دوست دارند که در رفتار حضرت مشهود بوده است.

- کمک به امور فرزندان: بعد از تولد امام جواد (ع)، امام رضا (ع) در طول شب گهواره ایشان را حرکت می‌دادند و با او بازی می‌کردند. هنگامی که سؤال شد آیا مردم با پسرانشان این‌گونه رفتار می‌کنند؟ حضرت فرمودند: این پسر مانند عامه مردم نیست؛ به دنیا آمدن و رشد نمودن او مانند پدران پاکش است.^۳

- آسان‌گیری در عبادت فرزندان: از امام رضا (ع) درباره شخصی پرسیدند که پسر نوجوانش را به نماز خواندن وادار می‌کند و این فرزند گاهی نماز را ترک می‌کند. امام فرمودند: «این پسر چند سال دارد؟» گفتند: «آقا، هشت ساله است.» حضرت رضا (ع) با تعجب فرمودند: «سبحان الله! هشت ساله است و نمازش را ترک

می‌کند؟!» گفتند: بچه است، گاهی خسته و ناراحت می‌شود، امام فرمودند: «یصلی علی نحو ما یقدر؛ هر طوری که راحت است، نمازش را بخواند.» (حر عاملی، ۱۴۱۴ ق، ج ۴، ص ۲۰؛ صدوق، بی تا، ج ۱، ص ۱۸۰؛ مجلسی اول، ۱۴۱۶ ق، ج ۳، ص ۵۰۹) ۳-۳-۱ - خداحافظی با خانواده هنگام سفر: در دین مبین اسلام سفر دارای آدابی است که از جمله آن: دادن صدقه، دعا و... می‌باشد. در آداب سفر از آن حضرت اینگونه نقل شده است که فرموده‌اند: «هرگاه قصد سفر حج کردی خاندانت را گرد آور - جهت خدا حافظی و حلالیت گرفتن - و دو رکعت نماز بگذار و خدا را تمجید کن و بر پیامبر (ص) درود بفرست و دستانت را به دعا بلند کن و بگو... خدایا من امروز دین و جان و مال و خاندان و فرزندان و همه همسایگان و برادران مؤمن حاضر و غائب را به تو می‌سپارم.» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۹۷، ص ۱۰۴) در احوالات حضرت (ع) نقل نموده‌اند آنگاه که به اجبار مأمون از مدینه عزم سفر به خراسان نمودند، دستور فرمودند اهل و خانواده حضرت گرد آمده و برای ایشان بلندبلند گریه کنند.

۴-۱ - آموزشهای رفتاری نسبت به خادمان منزل: دین اسلام دستوراتی برای چگونگی رفتار با خادمان منزل بیان نموده تا در پرتو آن رضایت و خشنودی آنان را در پی داشته باشد؛ در رفتار حضرت رضا (ع) این مهم از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است که به برخی از آن اشاره می‌کنیم.

۴-۱-۱ - رعایت حق خادمان: رعایت حق و حقوق خادمان و کارگران منزل و رضایت قلبی آنان، از زحماتی که در محضر حضرت رضا (ع) کشیده‌اند از اهمیتی فوق تصور ما برخوردار است؛ به گونه‌ای که اگر رضایت قبلی خادمی جلب نشده باشد، خشم و ناراحتی حضرت (ع) را در پی خواهد داشت.

یکی از اصحاب حضرت (ع) نقل می‌کند: برای برخی کارها خدمت امام بودم، هنگام غروب بود، غلامان حضرت مشغول بنایی بودند، امام در میان آن‌ها غریبه‌ای دیدند، پرسیدند: «او کیست؟» عرض کردند: «به ما کمک می‌کند و به او چیزی خواهیم داد؛» فرمودند: «مزدش را تعیین کرده‌اید؟» گفتند: «نه، هرچه بدهیم می‌پذیرد»، امام برآشفتنند و خشمگین شدند، به حضرت عرض کردم: «فدایتان شوم خودتان را ناراحت نکنید» ایشان فرمودند: «بارها به این‌ها گفته‌ام که هیچ‌کس را برای کاری نیاورید، مگر آنکه قبلاً مزدش را تعیین کنید و قرارداد ببندید. کسی که بدون قرارداد و تعیین مزد کاری انجام دهد، اگر سه برابر مزدش را بدهی، باز گمان می‌کند مزدش را کم داده‌ای، ولی اگر قرارداد ببندی و به مقدار معین شده پردازی، از تو خشنود خواهد بود که طبق قرارداد عمل کرده‌ای و در این صورت اگر بیش از مقدار تعیین شده چیزی به او بدهی، هرچند کم و ناچیز باشد، می‌فهمد که بیشتر پرداخته‌ای و سپاسگزار خواهد بود.» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۹، ص ۱۰۶)

برداشتی که از این روایت می‌شود این است که علاوه بر جلب رضایت قبلی خادمان و کارگران باید مدیریت صحنه در این زمینه اعمال شود و قرارداد بسته شود.

۲-۴-۱- تکریم شخصیت خادمان: احترام ویژه به خادمان و تواضع حضرت رضا (ع) در برابر آنان یکی از شگفتی‌های رفتاری حضرت رضا (ع) می‌باشد.

مردی از اهل بلخ نقل می‌کند: در سفری که حضرت رضا (ع) به خراسان می‌رفتند در خدمت آن حضرت بودم، حضرت روزی دستور فرمودند سفره غذا را پهن کنند، امام (ع) همه غلامان سیاه و نوکران دیگر را جمع کردند و با آن‌ها بر سر یک سفره نشستند؛ عرض کردم: فدایت شوم اگر دستور می‌دادید برای آن‌ها سفره دیگری می‌انداختند شایسته‌تر بود، امام فرمودند: «ساکت باش، خدای ما یکی است و همه از یک پدر و مادر که آدم و حوا باشند هستیم و اجر و پاداش به

مقدار عمل است.» (قمی، ۱۴۱۴ ق.، ص ۵۲۱) یکی از احکام مترقی دین مبین اسلام که می‌توان از حدیث مذکور برداشت کرد این‌که افراد همه در مقابل درگاه الهی برابرند و برده یا آزادبودن، زن یا مردبودن و... هیچ‌کدام دلیل برتری نیست، بلکه تنها ملاک ارزش و برتری افراد بر یکدیگر، تقوا و ایمانشان می‌باشد.

۳-۴-۱- توجه به رشد دینی و مذهبی خادمان: توجه به نمازخواندن اعضای خانواده اصرار و صبر و تحمل بر آن از دستورات قرآن می‌باشد: «خانواده‌ات را به نماز دستور ده و بر آن شکیبا باش.» (طه: ۱۳۲) در سیره حضرت رضا (ع) منقول است که حضرت جهت نماز، شخصی را مأمور به بیدار کردن اهل خانه می‌نمودند. بیهقی از محمد بن یحیی از خادمه‌ای که در خدمت حضرت رضا (ع) بود نقل می‌کند: «در خانه امام رضا (ع) زنی را بر ما گماشته بودند که معلم ما بود و شب‌ها ما را برای نماز از خواب بیدار می‌کرد.» (صدوق، ۱۴۰۴ ق.، ج ۲، ص ۱۹۳) اهمیت بیدار کردن اهل خانواده جهت نماز تا جایی است که قرآن از واژه «واصبطر علیها» استفاده نموده که گویا حاکی از آن است که در مقابل سختی‌ها و مشکلات آن باید صبر و حوصله به خرج داد.^۴

۵-۱- آموزه‌های رفتاری نسبت به میهمانان و خویشاوندان: از آنجا که دین اسلام دین کامل و جامعی می‌باشد برای همه آموزه‌های شناختی و رفتاری انسان برنامه دارد؛ دعوت مؤمنین به منزل جهت پذیرایی و احترام و اکرام میهمان از الطاف الهی دین مبین اسلام می‌باشد که در آموزه‌های رفتاری حضرت رضا (ع) متجلی می‌باشد که به مواردی از آن اشاره می‌کنیم.

۱-۵-۱- توجه به صله رحم و عدم قطع آن: صله رحم بر اساس آیات قرآن و روایات از واجبات دین می‌باشد و ترک‌کننده از فاسقین شمرده شده است. «فاسقان کسانی هستند که پیمان خدا را پس از بستن می‌شکنند و آنچه را خداوند به پیوستن

امر فرموده می‌گسلند - صله رحم - و در زمین فساد می‌کنند.» (بقره: ۲۷) امام رضا (ع) با تأسی به فرمایشات جد بزرگوارشان (ص) می‌فرمایند: «کسی که یک چیز را برای من متعهد شود، من چهار چیز را برای او متعهد می‌شوم: کسی که صله رحم را به جا آورد، این چهار اثر بر این عمل مترتب می‌شود: ۱- محبوب خانواده‌اش می‌شود؛ ۲- روزی‌اش افزون می‌شود؛ ۳- عمرش فزونی می‌یابد؛ ۴- داخل بهشت می‌شود. (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۷۱، ص ۹۲)

امام رضا (ع) می‌فرمایند: «خداوند تقوی الهی را با صله رحم همراه ساخت، پس هرکس صله رحم نکند، تقوی الهی ندارد.» (صدوق، ۱۳۶۲ ش، ج ۱، ص ۱۵۶؛ اربلی، ۱۴۰۵ ق، ج ۳، ص ۸۵)

نکاتی که از این روایت گهربار به دست می‌آید این است که قطع صله رحم معادل با قطع تقوی الهی است، چراکه این دو با هم می‌باشند و قاطع صله رحم بی‌تقوی محسوب خواهد شد، علاوه بر این سایر اعمالش مورد قبول واقع نخواهد شد، زیرا قرآن کریم شرط قبول عمل را تقوی می‌داند: «انما یتقبل الله من المتقین؛ خداوند تنها از انسان‌های باتقوا، اعمالشان را قبول می‌فرماید.» (مائده: ۲۷)

با تحلیل بیان شده در یک جمله به صورت خلاصه می‌توان گفت که قطع صله رحم باعث بی‌تقوایی می‌شود.

۲-۵-۱- توجه به نوع همنشین: گرچه در اسلام توجه بسیاری به صله رحم شده است، اما معیار خویشاوندی در آموزهای قرآنی صرف، بودن از یک خانواده نیست، بلکه در راستای اطاعت خداوند قرار دارد. لذا قرآن کریم فرزند حضرت نوح (ع)، را که انسان صالحی نبود جزء خانواده حضرت نوح به حساب نمی‌آورد.

سیره حضرت رضا (ع) در مقابل آشنایان و اقوامی که اهل فساد بودند این‌گونه بود، یعنی آنان را جزء اهل بیت نمی‌دانستند.

حسن بن موسی نقل می‌کند: من در خراسان در مجلس علی ابن موسی الرضا (ع) بودم و زید بن موسی در آنجا حاضر بود و به جماعت حضار فخر می‌فروخت؛ امام رضا (ع) که با دیگران مشغول گفتگو بودند، سخن زید را شنیدند و رو به او نموده و فرمودند: ای زید آیا حرف‌های ناقلان کوفه تو را مغرور کرده که روایت می‌کنند: فاطمه (س) عفت خود را حفظ کرد و خداوند آتش را بر ذریه او حرام نمود، به خدا سوگند این امر جز برای امام حسن (ع) و امام حسین (ع) و فرزندان بلاواسطه آن حضرت (ع) نیست. آری علی ابن الحسین (ع) فرموده است: برای نیکوکار ما دوچندان اجر و پاداش است و برای بدکار ما دوچندان عذاب، سپس حضرت آیه شریفه: «قال یا نوح انه لیس من اهلک، انه عمل غیر صالح» (هود: ۴۶) را تفسیر فرموده، و می‌فرمایند: او پسر واقعی نوح (ع) بود و چون خدا را نافرمانی کرد، خداوند او را نپذیرفت؛ ما اهل بیت همچنین هستیم: «هرکس که از ما باشد، اما نافرمانی خدا کند، از ما نیست و زمانی که تو اطاعت خدا نمودی از ما اهل بیت هستی.» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۳، ص ۲۳۰)

۳-۵-۱- توجه به مقام والای میهمان: سفارش به اکرام و احترام میهمان در آموزه‌های دینی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار می‌باشد، ولو میهمان غیر مسلمان باشد، باید اکرام شود.^۵ از آموزه‌های رفتاری رضوی به موارد زیر اشاره می‌نماییم.

- اکرام میهمان: امام (ع) میهمان را بسیار دوست داشتند و بر اکرام میهمان تأکید می‌فرمودند. شبی امام رضا (ع) میهمان داشتند، ناگهان در میان صحبت با میهمان چراغ خانه حضرت نقص پیدا کرد، میهمان، دست پیش آورد تا چراغ را درست کند، امام نگذاشتند و خود این کار را انجام دادند و فرمودند: «ما افرادی هستیم که میهمانان خود را بکار نمی‌گیریم.» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۹، ص ۱۰۲؛ امین، بی تا، ج ۲، ص ۱۵؛ شریف قرشی، ۱۳۷۲ ش، ج ۲، ص ۷۱)

- رنگ خدایی دادن به میهمانی: بزنتی که یکی از اصحاب امام رضا (ع) است این‌گونه نقل می‌کند: مولایم امام رضا (ع) چهارپایی را برای من فرستاد تا خدمتشان برسم، سوار شدم، خدمتش رسیدم، شب فرا رسید من همچنان در محضرش بودم تا آنکه پاسی از شب گذشت، وقتی خواست به اندرون تشریف ببرد فرمودند: فکر نمی‌کنم که بتوانی به شهر برگردی؟ عرض کردم: بلی، قربانت گردم. فرمودند: امشب نزد ما بمان، فردا صبح در امان خدا حرکت کن. عرض کردم: قربانت گردم، همین کار را انجام می‌دهم. حضرت رو به کنیز کرد و فرمود: «ای کنیز! رختخوابی که من در آن می‌خوابم برای او بینداز و ملحفه مرا روی او بکش و بالش مرا نیز زیر سر او بگذار.»

بزنتی گوید: من در دلم گفتم: چه کسی به مقامی که امشب به من عنایت شده، می‌رسد. به راستی که خداوند در نزد امام (ع) برای من مقام و منزلتی بالا قرار داده و به من لطفی فرموده که به کسی از دوستان من این‌گونه لطف ننموده است. امام (ع) مرکب خود را برای من فرستاد و سوار شدم، رختخواب خود را برای من گسترانید و در ملحفه حضرتش می‌خوابم و بالش خود را برای من قرار داد، کسی از اصحاب به چنین مقامی نرسیده است. من در این فکر بودم و آن حضرت نیز در کنار من نشسته بودند، حضرت رو به من کردند و فرمودند:

ای احمد! روزی امیر مؤمنان علی (ع) به عیادت زید بن صوحان رفت. زید به جهت این عنایت بر مردم افتخار می‌کرد. حضرت رو به او کرد و فرمود: «هرگز نفس خود را در معرض فخر و مباهات قرار نده و برای خدا خود را فروتن کن.» (مستنبط، ۱۳۹۰ ش، ج ۲، صص ۸-۶۸۷؛ مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۴۹، ص ۳۷) برداشتی که از این رفتار حضرت می‌شود این است که میهمان از مقام والایی برخوردار می‌باشد.

نتیجه‌گیری

پس از بررسی آموزه‌های رضوی در رابطه با بایستگی‌های اخلاقی زیست خانوادگی از منظر امام رضا (ع) این آموزه‌ها را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد: قسمت اول مربوط به بعد شناختی این بایستگی‌ها است که نقش زیربنایی در زندگی انسان ایفا می‌کند، چراکه مبانی نظری اخلاق زیست در خانواده را بیان می‌نماید. این موارد عبارتند از: شناخت چگونگی رفتار با والدین، شناخت چگونگی برخورد با اعضای خانواده از جمله فرزندان، شناخت نظام مدیریتی در خانه، شناخت چگونگی رفتار زیست خانوادگی در رابطه با دوستان و هم‌کیشان. در قسمت دوم نوشتار به بعد رفتاری و عملی که جنبه کاربردی در محیط خانواده دارد اشاره شده است که آن را در موارد ذیل می‌توان خلاصه کرد: مدیریت امور خانه، آموزه‌های رفتار فردی در خانواده، آموزه‌های رفتاری نسبت به خادمان منزل و آموزه‌های رفتاری نسبت به میهمانان و خویشاوندان.

پی‌نوشت‌ها

۱. ر.ک.: قمی، ۱۴۲۰ ق.، ص ۴۱۲.
۲. ر.ک.: عبدالوهاب، ۱۳۶۹ ق.، ص ۱۰۷.
۳. ر.ک.: بهبهانی، ۱۳۸۱ ق.، ص ۱۷.
۴. طبق فتوای مراجع عظام تقلید بیدار کردن برای نماز - نسبت به اشخاصی که اختیاری در مورد آنان نداریم - بیدار کردن باید با اجازه شخص صورت پذیرد.
۵. ر.ک.: خاجویی، ۱۴۱۸ ق.، ص ۱۳۵.

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- ابن ابی جمهور، محمد بن علی بن ابراهیم احسائی. (۱۴۰۳ ق.). *عوالی اللئالی*. قم: دارالسید الشهداء، جلد اول، چاپ اول.
- اربلی، علی بن ابی الفتح. (۱۴۰۵ ق.). *کشف الغمه فی معرفه الائمه*. بیروت: دار الاضواء، جلد سوم، چاپ دوم.
- أمین، سیدمحسن. (بی تا). *أعیان الشیعة*. بیروت: دارالتعارف للمطبوعات، جلد دوم.
- أنصاری، شیخ مرتضی. (۱۴۱۵ ق.). *کتاب النکاح*. قم: المؤتمر العالمی، چاپ اول.
- بحرانی، سیدهاشم. (۱۴۱۱ ق.). *حلیة الأبرار*. قم: مؤسسه معارف اسلامی، جلد اول، چاپ اول.
- بروجردی، سیدحسین. (۱۴۱۲ ق.). *جامع أحادیث الشیعة*. قم: بی نا، جلد بیست و یکم.
- بهبهانی، محمدباقر (۱۳۸۱ ق.). *جواد الائمه*. ترجمه ابراهیم سلطانی نسب صیام، بی جا.
- پاینده، ابوالقاسم. (۱۳۸۲ ش.). *نهج الفصاحه*. تهران: دنیای دانش، چاپ چهارم.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۷۶ ش.). *ترجمه و تفسیر نهج البلاغه*. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، جلد بیست و چهارم، چاپ دوم.

جواهری، محمدحسن نجفی. (۱۳۶۶ ش.). *جواهر الکلام*. تهران: دار الکتب الإسلامیه، جلد بیست و نهم، چاپ دوم.

حائری، محمدمهدی. (۱۳۸۵ ق.). *شجره طوبی*. نجف اشرف: منشورات مکتبه حیدریه، جلد دوم، چاپ پنجم.

حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۲ ق.). *هدایه الامه الی احکام الائمه (علیهم السلام)*. مشهد: انتشارات بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی، جلد ششم.

حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۴ ق.). *وسائل الشیعه (آل البیت)*. قم: مؤسسه آل البیت علیهم السلام لإحیای التراث.

حرانی، ابومحمد حسن بن علی بن حسین بن شعبه. (۱۴۰۴ ق.). *تحف العقول*. قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم.

حکیمی، محمدرضا. حکیمی، محمد. حکیمی، علی. (۱۳۷۳ ش.). *الحیاه*. ترجمه احمد آرام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، جلد پنجم.

حمیری، عبدالدین جعفر. (بی تا). *قرب الاسناد*. قم: مؤسسه آل البیت (علیهم السلام) لإحیای التراث.

حویزی، عبد علی بن جمعه. (۱۴۱۲ ق.). *تفسیر نور الثقلین*. قم: مؤسسه إسماعیلیان للطباعه و النشر و التوزیع.

خاجویی، محمداسماعیل بن حسین مازندرانی. (۱۴۱۸ ق.). *جامع الشتات*. قم: بی نا.

خوانساری، سیداحمد. (۱۴۰۵ ق.). *جامع المدارک*. تهران: مکتبه الصدوق، جلد چهارم، چاپ دوم.

راوندی، قطب‌الدین. (۱۴۰۵ ق.). *فقه القرآن*. قم: کتابخانه آیتا... مرعشی نجفی، جلد اول، چاپ دوم.

شاکری، حسین. (۱۴۱۸ ق.). *موسوعة المصطفی و العتره (علیه السلام)*. قم: نشر هادی، جلد دوازدهم، چاپ اول.

شبر، عبدالله. (۱۴۲۸ ق.). *طب الأئمه علیهم السلام*. قم: دار الارشاد، چاپ سوم.

شریف قرشی، باقر. (۱۳۷۲ ش.). *حیة الإمام الرضا (علیه السلام)*. قم: انتشارات سعید بن جبیر، جلد دوم.

صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۳۶۲ ش.). *الخصال*. قم: جامعه مدرسین، جلد اول، چاپ اول.

صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۳۷۶ ش.). *الامالی*. تهران: انتشارات کتابچی، چاپ ششم.

صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۳۸۶ ق.). *علل الشرائع*. نجف اشرف: منشورات مکتبه حیدریه، جلد دوم.

صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۴۰۴ ق.). *عیون أخبار الرضا (علیه السلام)*. بیروت: مؤسسه علمی مطبوعات.

صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (۱۴۱۸ ق.). *هدایه*. قم: مؤسسه امام هادی (علیه السلام)، چاپ اول.

صدوق، محمد بن علی بن بابویه. (بی تا). *من لا یحضره الفقیه*. قم: جامعه مدرسین، جلد اول، ص ۱۸۰ جلد دوم، چاپ دوم.

طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۷۰ ش.). *سنن النبی (ص)*. تهران: کتابفروشی اسلامیة، چاپ پنجم.

طباطبائی حائری، سیدمیرزاجعفر. (بی تا). *إرشاد العباد إلى استحباب لبس السواد*. بی جا: بی نا.

طبرسی، حسن بن فضل. (۱۳۹۲ ق.). *مکارم الاخلاق*. قم: انتشارات شریف الرضی.

طریحی، فخرالدین محمد. (۱۳۷۵ ش.). *مجمع البحرین*. تهران: مرتضوی، جلد سوم.

طوسی، ابی جعفر محمد بن الحسن. (۱۴۱۴ ق.). *الامالی*. چاپ اول، قم: دارالثقافه للطباعة و النشر و التوزیع.

طوسی، شیخ طائفه ابی جعفر محمد بن حسن. (۱۳۶۵ ش.). *تهذیب الأحکام*. تهران: دار الکتب الإسلامیه، جلد هفتم، چاپ چهارم.

طوسی، شیخ طائفه ابی جعفر محمد بن حسن. (۱۳۹۰ ش.). *الاستبصار*. تهران: دار الکتب الإسلامیه، چاپ چهارم، جلد سوم.

عبدالوهاب، حسین. (۱۳۶۹ ق.). *عیون المعجزات*. نجف: مطبعه الحیدریه.

عطاردی، عزیزالله. (۱۴۰۶ ق.). *مسند امام رضا (علیه السلام)*. بی جا: المؤتمر العالمی الإمام الرضا (علیه السلام).

فاضل هندی، بهاء‌الدین محمد بن حسن اصفهانی. (۱۴۲۰ ق.). *كشف اللثام*. قم: جامعه مدرسین، جلد هفتم، چاپ اول.

قمی، علی بن بابویه. (۱۴۰۶ ق.). *فقه الرضا (علیه‌السلام)*. قم: مؤتمر عالمی امام الرضا (علیه‌السلام)، چاپ اول.

قمی، شیخ‌عباس. (۱۴۱۴ ق.). *سفینه البحار*. قم: اسوه، جلد هشتم، چاپ اول.

قمی، شیخ‌عباس. (۱۴۱۷ ق.). *الانوار البهیه*. قم: جامعه مدرسین، چاپ اول.

قمی، شیخ‌عباس. (۱۴۱۹ ق.). *منازل الاخره و المطالب الفاخره*. قم: جامعه مدرسین، چاپ اول.

قمی، میرزا. (۱۴۲۰ ق.). *مناهج الاحکام*. قم: مؤسسه نشر اسلامی.

کاشانی، فیض. (۱۴۰۹ ق.). *الوافی*. اصفهان: مکتبه الامام امیر المؤمنین (علیه‌السلام).

کاشانی، فیض. (بی تا). *محجه البیضاء فی تهذیب الاحیاء*. قم: جامعه مدرسین، چاپ دوم، جلد اول.

کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۶۵ ش.). *کافی*. تهران: دار الکتب الإسلامیه.

مجلسی اول، محمدتقی. (۱۴۱۶ ق.). *لوامع صاحبقرانی (شرح الفیه)*. قم: مؤسسه دار التفسیر، جلد سوم.

مجلسی اول، محمدتقی. (بی تا). *روضه المتقین*. قم: بنیاد فرهنگ اسلامی، جلد هفتم.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۷ ق.). *مرآت العقول فی شرح اخبار آل رسول*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.

مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ ق.). *بحار الانوار*. بیروت: دار إحيای التراث العربی، جلد چهل سوم.

محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۲۵ ق.). *دانش‌نامه احادیث پزشکی*. مترجم دکتر حسین صابری، قم: دار الحدیث.

محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۷۵ ش.). *میزان الحکمه*. قم: دار الحدیث، جلد چهارم، چاپ اول.

مروارید، علی‌اصغر. (۱۴۱۰ ق.). *ینایع الفقهیة*. بیروت: دار التراث، جلد هجدهم، چاپ اول.

مستنبط، سیداحمد. (۱۳۹۰ ش.). *القطره*. مترجم محمدحسین رحیمیان، بی جا: نشر الماس، جلد دوم، چاپ یازدهم.

مفید، محمد بن محمد. (۱۴۱۳ ق.). *الاختصاص*. قم: المعتمر العالمي لالغیه الشیخ المفید، چاپ اول.

مکارم شیرازی، ناصر. (بی تا). *الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل*. بی جا: بی نا، جلد دوازدهم.

نجفی اصفهانی، ابی محمدرضا. (۱۴۱۳ ق.). *وقایه الأذهان*. قم: مؤسسه آل البيت (ع) لإحیای التراث، چاپ اول.

نجفی، هادی. (۱۴۲۳ ق.). *موسوعة أحادیث أهل البيت (علیهم السلام)*. بیروت: دار إحيای التراث العربی للطباعة و النشر و التوزیع، جلد دوم، چاپ اول.

نمازی شاهرودی، علی. (۱۴۱۸ ق.). *مستدرک سفینه البحار*. قم: مؤسسه نشر اسلامی، جلد اول.

نوری طبرسی، میرزاحسین. (۱۴۰۸ ق.). *مستدرک الوسائل*. بیروت: مؤسسه آل البيت لإحيای التراث.

یادداشت شناسه مؤلفان

غلامرضا رضوی دوست: عضو هیأت علمی گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران. (نویسنده مسؤول)
پست الکترونیک: r.razavi@theo.usb.ac.ir

سیدمحمدحسین موسوی: استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران.

ولی اله حسومی: استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران.

جواد شایانفر: عضو هیأت علمی گروه فقه و مبانی حقوق دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه سیستان و بلوچستان، سیستان و بلوچستان، ایران.

Moral necessity of family life in view of Imam Reza (A)*GholamReza Razavidoost**Seyyed Mohammad Hosein Moosavi**Valiullah Hasoomi**Javad SHayanfar***Abstract**

Family is raised as a holy building in Islam that the correct training of people, prevent of many social damages, and will be guarantor of human health in other areas, such as: school and business environment. Therefore, in Imams (A) behaviors, especially in Imam Reza (A) teachings, we can see more attention to training of people in this area.

The goal of this article is attention to moral necessity of family life in view of Imam Reza (A). This article in descriptive- analytical method with Qur'anic-Narrative approach, investigates this important issue in two cognitive and behavioral areas.

In cognitive area, has noted to how to communicate and interact with family members, and in behavioral area has noted to Home Management, Familiarity with the home members and children, observance of the right of partner, proper behavior towards servants and guests.

Keywords

Bioethics, Imam Reza (A), Razavi Behaviors, Family